

Instituții și practici sociale

RITUAL ȘI LEGITIMITATE MONARHICĂ ÎN EVUL MEDIU. CAZUL FRANCEZ

Mihai Carp

Rândurile care urmează reprezintă o scurtă analiză a raporturilor care au existat în Evul Mediu între noțiunea de legitimitate și ritualul de instaurare a unui nou rege. Mă interesează cum anume gesturile și simbolurile puse în scenă cu această ocazie reușesc să-i confere regelui o dimensiune sacră și tocmai de aceea legitimă.

Marc Bloch observase că dinastiile noi încearcă întotdeauna să compenseze prestigiul lor inferior printr-un nou fel de legitimitate sacră¹. Astfel, dacă privim cazul Franței, subiectul analizei noastre, putem observa că fiecare sincopă dinastică, respectiv trecerea de la merovingieni la carolingieni în secolul al VIII-lea și, apoi, de la carolingieni la capetieni, în secolul al X-lea, este mereu cuplată cu anumite înnoiri ale ritualului de instaurare.

Uzurparea tronului merovingienilor de către Pepin cel Scurt, în 750, a prilejuit o inovație importantă: onțiunea, gest nelipsit și absolut obligatoriu pentru toți viitorii regi ai Franței. Consultându-se cu mai mulți membri ai aristocrației france întruniți într-o adunare, Pepin a trimis în 750 o ambasadă la papă pentru a obține acordul acestuia în vederea detronării merovingienilor².

Gestul lui Pepin trădează nevoia de a-și legitima uzurparea prin apelul la autoritatea înrădăcinată în transcendent a Bisericii.

Pepin nu putea invoca un trecut legitim dar trecutul biblic a fost cel care a oferit clericilor gesturile și simbolurile legitimize ale noii dinastii carolingiene: ungerea și încoronarea. Episcopii franci care l-au uns pe Pepin rege la Soissons erau inovatori într-o epocă în care toți oamenii se legitimau invocând trecutul, iar elita cultivată folosea tipologiile biblice pentru a conferi sens atât trecutului, cât și prezentului.

Vechiul Testament oferea descrierile consacrarilor prin mirungere ale regilor lui Israel de către preoți și profeți. În 754 când papa Ștefan al II-lea a trecut Alpii pentru a-l unge din nou pe Pepin, el a făcut-o la fel cum Samuel îl consacrase pe David.

Mai târziu, papa Hadrian (772-795) introducea un nou ritual în procesul de întronare al regilor franci: „încoronarea“. Prima mențiune a unei încoronări datează din 781 la Roma, când fiul lui Carol cel Mare, Carloman a devenit rege al nou cuceritului regat al Italiei iar fratele său, Ludovic, a devenit rege al Aquitaniei³.

Pe la mijlocul secolului al IX-lea, încoronarea a devenit, împreună cu mirungerea, o componentă permanentă a procedurilor ecleziastice de consacrare a unui nou rege. Din această perioadă datează și cel mai vechi *ordo*, cel al lui Carol cel Pleșuv⁴. Aceste *ordines* erau opere liturgice, care conțineau rugăciunile și gesturile ceremoniale ce însoțeau consacrarea regală.

Ne vom opri în continuare asupra structurii unui astfel de ritual de consacrare, evidențiindu-i nu numai etapele și funcția fiecăruia ci și sensul ritualului, în ansamblul său.

Analizând un *ordo* de la 1250, Jacques Le Goff consideră că procesul de consacrare a unui rege al Franței poate fi cel mai bine asimilat unui rit de trecere. Pentru el, „consacrarea regală este mai mult decât o simplă inaugurare întrucât implică o schimbare, mai precis, o creștere în status și putere”⁵.

Ceremonia, care avea loc în interiorul bisericii, poate fi împărțită în opt etape inegale în semnificație. Mai trebuie spus că ea avea loc duminică, ceea ce era de natură să dea și mai limpede relief caracterului ei religios și sacru.

1. Totul începea cu trezirea simbolică a viitorului rege de către doi episcopi, urmată de procesiunea către catedrală care reprezenta separarea de profan și apropierea de sacru. Aceste două momente preliminare constituie cheia întregului ritual.

Ajuns la catedrală, regele împreună cu doi episcopi intra în biserică după o pauză făcută la intrare. Urma apoi o procesiune până în corul bisericii. Aceasta era prima etapă.

2. Urmează aducerea celui mai sfânt obiect al ritualului, recipientul cu sfântul ulei cu care fusese uns Clovis, de către abatele și călugării de la St. Rémi. În secolul al IX-lea apăruse legenda că uleiul folosit la consacrarea regilor franci era același ulei, păstrat în același sfânt recipient, pe care Dumnezeu îl trimisese, printr-un porumbel, pentru botezul lui Clovis. Era, așadar, vorba de un obiect cu o deosebită importanță în crearea legitimității sacre a monarhului, întrucât îi oferea acestuia grația divină pe care Dumnezeu i-o arătase lui Clovis⁶. Era, în același timp, o dovadă concretă, palpabilă a legăturii sale cu divinitatea.

3. Jurămintele și promisiunile regelui. Regele jura să apere credința catolică, biserica și clerul, să conducă cu dreptate poporul. Acordul clerului și poporului prin „Fiat! Fiat!”⁶ pecetluia pactul dintre rege și cler văzut ca acționând și în numele poporului.

În acest moment al ceremoniei, însemnele care urmau să-i confere regelui adevăratul său status erau așezate de abatele de la St. Denis pe altar. Contactul fizic cu altarul le dădea acestora o putere sacră. Stând în fața altarului regele își dezbrăca veșmintele exterioare, act ce marca, după Jacques Le Goff, sfârșitul ritualului de separare.

4. Urma investitura după ritualul cavaleresc. Regele era încălțat de marele șambelan cu papucii cu flori de crin. De la ducele de Burgundia primea pintenii de aur iar de la arhiepiscop sabia care îl transforma în brațul armat al Bisericii, dar și într-un slujitor subordonat al acestuia după cum remarcă Walter Ullmann⁷.

5. Mirungerea era făcută de către arhiepiscop pe cap, piept, între umeri, pe umeri, la încheieturi și pe palme. Printr-o formulă precisă, arhiepiscopul afirma că regele devenise precum David, uns de către Samuel.

Neîndoielnic, aceasta este cea mai importantă etapă a ritualului, apreciere confirmată și de faptul că francezii preferau, în mod covârșitor, să folosească termenul *sacre* celui de *couronnement* pentru a se referi la ritualul de instaurare. De timpuriu s-a vorbit despre consacrarea regilor franci ca despre un sacrament separat al Bisericii. El era, într-adevăr, foarte special, din moment ce doar o singură persoană îl putea primi. Chiar și după ce numărul sacramentelor a fost definitiv fixat, la începutul secolului al XIII-lea, francezii au continuat timp de secole să se refere la consacrarea regelui lor ca la „al optulea sacrament”⁸.

Pentru Sf. Augustin sacramentele erau „semnele vizibile ale lucrurilor divine”. Sacramentul opera o transformare a persoanei care îl primea: o *consacrare*, în sensul cel mai autentic al cuvântului⁹. Ungerea îi conferea regelui o condiție cvasiclericală și îl punea într-o relație privilegiată cu divinul. Regele consacrat nu mai era un simplu muritor ci o persoană cu o legitimitate sacră.

6. După onțiuire, urma conferirea însemnelor regale. Marele șambelan îl îmbrăca pe rege cu tunica albastră, culoarea purtată de marii preoți ai lui Israel, care devenea culoarea regilor Franței¹⁰. Peste tunică tot șambelanul îi așeza o mantie și ea inspirată din vestimentația clericală. Apoi, arhiepiscopul îi punea regelui pe deget un inel, simbol al demnității regale, al credinței catolice și probabil al mariajului pe care Dumnezeu îl contracta cu poporul său¹¹. În mâna dreaptă, regele primea sceptrul iar în stânga o vergea reprezentând mâna justiției. Justiția era cea mai sacră dintre toate datoriile regelui. În continuare, pairii Franței îl încoronau pe rege, așezat apoi pe tronul aflat pe o platformă în cor, deasupra tuturor celor prezenți. Această poziționare a tronului nu era întâmplătoare, întrucât regele era imaginat ca mediator între cler și popor.

Ultima parte a ritului de consacrare și încoronare se încheia cu sărutul păcii și al credinței, pe care arhiepiscopul, scoțându-și mitra, urmat de pairi, i-l dădea regelui.

7. Marea slujbă care urma conținea un gest simbolic important, oglindind noul status al regelui: acesta primea împărțășania sub ambele specii, asemenea unui cleric.

8. Devenit cu adevărat rege, monarhul părăsea locul sacru al catedralei și se reîntorcea la palat cu puteri noi și o demnitate mai mare, fapt simbolizat de sabia scoasă din teacă, purtată înaintea sa.

Se poate lesne constata că ungerea cu uleiul sfânt reprezintă elementul central al ritualului de încoronare. Etapele acestuia fie pregătesc acest moment, fie subliniază transformarea persoanei regelui după ce ungerea avusese loc. Reamintesc aici faptul că mirungerea ca act de sacralizare a persoanei monarhului a reprezentat elementul legitimant al unui uzurpator și ulterior al unei întregi dinastii, cea carolingiană. Totuși, în 987, prin Hugo Capet, se instaura o nouă dinastie, și, odată cu ea, apărea un nou element legitimant,

specific acestei dinastii: vindecarea scrofulelor prin miraculoasa atingere regală. Aceasta era o putere moștenită în interiorul dinastiei numai de regele consacrat¹². Prin această putere miraculoasă regii capetieni făceau, spre deosebire de carolingieni, dovada concretă a sacralității lor, căpătând astfel un prestigiu incomparabil mai mare.

Această putere magică a apărut atunci când mitul uleiului lui Clovis și-a unit forțele cu legenda Sf. Marcoul. Acest sfânt al cărui altar se afla nu departe de Reims, era considerat a fi avut puterea de a-i vindeca pe suferinzii de maladia scrofulelor. În cursul secolului al XI-lea această putere a fost atribuită și regelui Franței ca efect al consacrării sale cu uleiul sfânt al lui Clovis. Astfel, ca un apendice al consacrării la Reims, regii capetieni consacrați călătoreau la altarul Sf. Marcoul unde cei bolnavi de scrofula erau adunați așteptând salvarea prin divina atingere¹³.

Robert cel Pios, al doilea rege capetian, este primul care, potrivit izvoarelor, a exercitat prestigiosul ritual al vindecării scrofulelor. Helgaud de Fleury, care a scris o *vita* a acestui rege, a acordat o mare importanță sacralității liturgice a monarhului, în calitatea acestuia de *rex et sacerdos*, supraveghind personal corecta desfășurare a liturghiei. Robert s-a opus sacrilegiului folosirii ostiei în ordalii și a fost primul rege care a adoptat sărăcia voluntară. El apărea frecvent înconjurat de 12 reprezentanți ai săracilor (amintind de cei 12 apostoli) și oferind multor altora pomeni¹⁴.

Același Helgaud de Fleury, consemnând vindecările unor leproși de către Robert cel Pios în timpul unui pelerinaj în sudul Franței, preciza că regele a atins rănilor bolnavilor, a făcut semnul crucii asupra lor și astfel i-a vindecat pe suferinzi¹⁵.

Miracolul vindecării scrofulelor, săvârșit pentru prima dată de Robert, se produce în contextul unui climat de efervescență religioasă apărută în jurul anului 1000, care a generat un nou tip de pietate bazată pe o imitare cât mai fidelă a vieții lui Cristos. Este tocmai ceea ce putem observa la Robert cel Pios și probabil ceea ce a facilitat asocierea sa cu acest miracol. El se comportă aidoma Mântuitorului, ca un uns al lui Dumnezeu.

Atât comportamentul său christomimetic, cât și miracolul taumaturgic asociat reprezintă, deopotrivă, dovezi ale caracterului sacru al funcției regale și aceasta într-un moment în care papalitatea încerca să-i prezinte pe reprezentanții instituției ecleziastice ca fiind superiori regilor din punct de vedere al sanctității. Într-o celebră scrisoare către Herman episcop de Metz, Grigore al VII-lea a susținut că au existat foarte puțini regi sfinți în istoria creștinătății în timp ce au fost foarte mulți preoți și călugări sfinți¹⁶.

Fără îndoială că, în contextul acestei rivalități, ritul atingerii regale a constituit un puternic element legitimant care i-a lipsit spre exemplu împăratului. Pe la 1160 chiar și doctorii Universității din Paris erau de acord cu faptul că mirungerea le oferă regilor Franței puterea de a vindeca scrofulele¹⁷. Asistăm, astfel, la instituționalizarea acestui miracol.

Din perspectiva lui Max Weber, procesul de legitimare simbolică concentra asupra a trei aspecte principale:

- tradiția și obiceiul
- charisma conducătorului
- legalitatea unui regim, cu alte cuvinte, măsura în care un conducător se conformează obligațiilor sale statutare¹⁸. În cazul capețienilor, ritualul consacării și al încoronării a servit procesul legitimării sub aspectul tradiției și legalității, în timp ce vindecările miraculoase au servit cultului conducătorului charismatic.

Cred că până aici am reușit să stabilesc destul de clar legătura existentă între ritualul de consacrare/încoronare și legitimitatea sacră a regilor Franței. Aș dori să închei cu câteva considerații asupra eficacității ritualului în Evul Mediu. Există un scepticism al modernilor față de ritualul care își are rădăcina într-o moștenire intelectuală care conține mai multe aspecte: desacralizarea sacramentelor operată de protestantism; valorizarea individului în detrimentul comunității întreprinsă de liberalism; cercetarea de tip marxist a bazei materiale a suprastructurii ideologice, precum și reducerea pozitivistă a istoriei la date¹⁹.

Acest tip de suspiciune nu exista în Evul Mediu. Actul consacării regale era un act de comunicare, iar comunicarea publică medievală era una rituală și demonstrativă²⁰. Oamenii Evului Mediu foloseau simbolurile și gesturile la fel de natural precum foloseau cuvintele.

Ritualurile puteau crea momente speciale, care amplificau percepția sacralului. Eficacitatea ritualului consta și în această capacitate de a suscita celor prezenți emoții puternice și de a întipări participanților, pe acest fond emotiv, anumite valori și comportamente. Sacrul a constituit în lumea medievală o barieră mentală formidabilă ridicată în calea pornirilor distructive. Jurămintele care stăteau la baza relațiilor sociale se înveșmântau într-o aură sacră prin utilizarea moaștelor ori a unor simboluri religioase (cruci, evanghelii) tocmai pentru că forțau conștiința părților implicate să le respecte. Tocmai de aceea au căutat regii Franței să-și aroge o legitimitate sacră, pentru a reduce din forța oricărei contestări.

Ritualul încoronării tindea să legitimizeze sau să consacre o graniță, care excludea alți pretendenți, și, de asemenea, să o prezinte ca pe ceva natural și legitim.

Consacrarea constă în a sancționa și sanctifica, în a face cunoscută și recunoscută o diferență, o schimbare de status²¹.

Ritualul consacării presupunea o eficacitate simbolică, o eficacitate care era reală, el transformând persoana consacrată, în primul rând pentru că modifica reprezentarea pe care alții o aveau despre cel consacrat precum și atitudinile lor față de el. Gestul arhiepiscopului care, odată regele consacrat, își scotea mitra în semn de respect pentru a-l săruta, este din acest unghi absolut revelator.

În al doilea rând, consacarea transforma și reprezentarea pe care persoana consacrată o avea despre ea însăși și, implicit, atitudinile pe care ea le considera adecvate acestei reprezentări. Procesul consacării, al atribuirii unei esențe divine regelui impunea datoria de a fi altceva.

Instituirea unei noi identități însemna însă și impunerea anumitor limite. Legitimitatea sacră a regelui era condiționată de comportamentul său christomimetic. Abateră de la un astfel de comportament îl putea delegitima, iar regii consacrați ai Franței își puteau pierde harul thaumaturgic ca urmare a unui păcat grav.

Se poate de aceea conchide că, în măsura în care legitimitatea sacră conferită regelui Franței prin ritualul de consacrare/încoronare a constituit un puternic element de consolidare a puterii și autorității sale, ea a fost, în același timp, și un factor de limitare a acestora.

-
- 1 Gabor Klaniczay, *The Uses of Supernatural Power*, Oxford, Polity Press, 1990, p. 82.
 - 2 Janet L. Nelson, *The Lord's anointed and the people's choice: Carolingian royal ritual*, in *Rites of Power*, Ed. by Sean Wilentz, University of Pennsylvania Press, 1985, p. 142.
 - 3 *Ibidem*, p. 143.
 - 4 Marielle Hageman, *Between the Imperial and the Sacred: The gesture of Coronation in Carolingian and Ottonian Images*, in *Medieval Communication*, Ed. by Marco Mostert, Utrecht, 2001, p. 149.
 - 5 Jacques Le Goff, *A Coronation Program for the Age of Saint Louis: The Ordo of 1250*, in *Coronations*, Ed. by Janos M. Bak, University of California Press, 1990, p. 52.
 - 6 Ralph E. Giesey, *Models of Rulership in French Royal Ceremonial*, in *Rites of Power*, Ed. by Sean Wilentz, University of Pennsylvania Press, 1985, p. 43.
 - 7 Walter Ullmann, *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship*, London, Methuen, 1969, p. 88.
 - 8 Ralph E. Giesey, *op. cit.*, p. 44.
 - 9 Catherine Lafages, *Royalty and ritual in the Middle Ages: coronation and funerary rites, in France in Honor and Grace in Anthropology*, Ed. by J.G. Persitany and Julian Pitt Rivers, Cambridge University Press, 1992, p. 35.
 - 10 Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 54.
 - 11 *Ibidem*.
 - 12 Gabor Klaniczay, *op. cit.*, p. 83.
 - 13 Ralph E. Giesey, *op. cit.*, p. 44, 45.
 - 14 Gabor Klaniczay, *op. cit.*, p. 84.
 - 15 *Ibidem*, p. 128.
 - 16 Geoffrey Koziol, *England, France and the Problem of Sacraity in Twelfth-Century Ritual*, in *Cultures of Power*, Ed. by Thomas N. Bisson, University of Pennsylvania Press, 1995, p. 126.
 - 17 *Ibidem*, p. 128.
 - 18 David J. Sturdy, 'Continuity' versus 'Change': *Historians and English Coronations of the Medieval and Early Modern Periods*, in *Coronations*, Ed. by Janos M. Bak, University of California Press, 1990, p. 239.
 - 19 Geoffrey Koziol, *Begging Pardon and Favor. Ritual and Political Order in Early Medieval France*, New York, Cornell University Press, 1992, p. 293.
 - 20 Gerd Althoff, *Medieval Concepts of the Past*, Washington DC, German History Institute, 2002, p. 73.
 - 21 Pierre Bourdieu, *Rites as acts of institution*, in *Grace and Honor in Anthropology*, Ed. by J. G. Persitany and Julian Pitt Rivers, Cambridge University Press, 1992, p. 82.